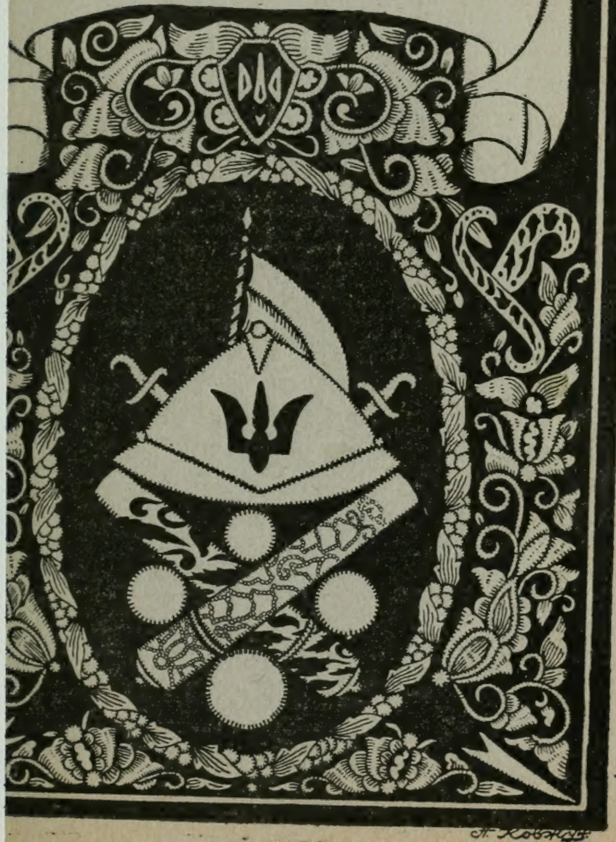
СОФІЯ ТОБІЛЕВИЧ

(КАРПЕНКО КАРА)

РІДНІ ГОСТІ

СОФІЯ ТОБІЛЕВИЧ

(КАРПЕНКО КАРА).

РІДНІ ГОСТІ

СПОГАДИ З ПОБУТУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ НА СТЕПОВІЙ УКРАЇНІ.

ЛЬВІВ—КИЇВ 1922.

НАКЛАДОМ ВИД—ВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА".

Друкарня Ставропиґійського Інституту у Львові.
під управою Ю. Сидорака.

В уяві минулих літ розстеляється широкий простір степової України в весняну добу. Села в повнім розцвіті весняного вбрання. Садки заквітчані білим маєвим цвітом, поля зелені, лани веселі, Тільки степовий вітер шумить невеселу пісню, припадаючи до землі. „Де поділись люди?... Чого порозбивані села... порозвалювані церкви... зруйновані двори й економії“?..

Сумна була весна на всій степовій Україні в 1918 році й сумні події. Люд збаламучений розбишацькими ідеями з півночі, творив своє темне, хижацьке діло: палив, грабив, руйнував усе до щенту... а навіть і вбивав...

Скінчивши, отямився, що він накоїв... І тут у кожній хаті, в кожній сімї почався судний день... Старші — батьки й матері, які не спочували грабіжницьким учинкам дітий, не хотіли приймати до хати награбованого добра, докоряли, і в селах вчинився страшний заколот. А коли прийшло чуже військо, щоби дати лад у краю, а стало порядкувати вогнем і мечем, то переляканий люд цілими селами тікав у світ за очі, ховаючись у ярах і лісах від неминучої карп. Де-які залягали в буйних хвилях жита та звідтіля вбивали цілі сотки проїзжого дорогами чужинного війська... За те цілі села стерті були з лиця землі гарматними пострілами, зо жінками, з дітьми і зо всім живучим...

Про такі події одні від других страшнійші, доводилось що дня божого чути від селян, моїх сусідів, які в страху, з дня на день, дожидали

теж страшних гостий, страшної кари... І коли хоч десята частина було правдою з того, що оповідали, то було ясно, що для України настали пекольні часи... Під впливом тих страховищ не хотілося жити, не хотілось на світ божий дивитись... У безнадійному тому становищі був пропав навіть страх смерті...

Хутір наш стоїть край села на долині. На пригорку на сільському цвинтарі видно могилу Івана Тобілевича під білим величезним хрестом... І запевне завдяки тому маленькому горбочкові, обминув нашу оселю той бушуючий потік загального знищення, що зруйнував усе навколо... Це було якесь чудо, бо й у нашій оселі, як і в кожнім господарстві, було-б що взяти й чим поділитись... Але треба сказати, що пам'ять Івана Тобілевича жива поміж людом, і що на передодні грабунків, громада зі сусідних сіл зробила присуд, щоб хутора Тобілевича не зачіпати, бо Тобілевич був для них „мов рідний батько". Характерно, що вже це другий анальогічний присуд громади, від революції 1905 року, випав на долю нашого хутора... Виходить, що під опікою села, я і моя сім'я проживаємо до нині.

Наші селяни теж не сиділи, склавши руки в часи загального розгрому: багато зруйнованих панських будинків світить до нині пустими стінами й обгорілими коминами... Тож коли до нас прийшла страшна чутка, що й сюди йде чуже військо на розправу, — жах обняв усі села... багато повтікало куди очі дивляться...

Був гарний весняний день; сонце лагідно всміхалося з неба. Прибігає до мене знакомий селянин Яків і каже знервованим голосом: „Пані Софіє! чи нема в вас лишнього „Кобзаря"... У мене був, та діти подерли граючись. А тут таке діло: віз я вчора офіцерів австрійського війська, що

приїхали до нас на закуцію, то вони балакали по нашому, розпитували, де тут могила Тобілевича... і питали, чи маю я „Кобзаря“, і чи я читаю українські книжки... То я їм сказав, що я маю „Кобзаря“ й їм принесу.. Дайте, пані, будьте ласкаві... Та ще я вам скажу, пані, що це щось таке дивне, що я сам не свій... Це зовсім не ті люди, що нас ними лякали, не мадяри й не германці... а це кажуть, Україна, наша Україна йде сюди... чуєте пані?... Мені аж чудно та дивно було їх слухати. Вони кажуть, що вони українські січовії стрільці... Відколи померли Іван Карпович, я перше чую, щоб хто з людьми так балакав... Самі побачите, бо вони й до вас збіраються“...

Яків зворушений, сміється, а на очах у нього сльози. Але поки ця звістка розійшлася по селах, люди почувши, що густими кольонами суне зі залізниці австрійське військо, поховались по льохах та по ярах, дожидаючи судного дня... Одні лиш баби, дівчата та діти, що страху не мають, залищились дома: що Бог дасть... і в віконце виглядають... Ось-ось вже вони... Йдуть широким шляхом степовим і в село повертають... Хто вони?.. Обличя не суворі... в очах привіт, хто це?.. Які то стрічки жовто блакитні мають на чолі кожного куріня?.. Що це за пісня розлягається дужим, могутнім хором?.. Слова не чужі... слухайте... „Ой видно село, широке село під горою. Ой там ідуть Стрільці, Січовії Стрільці до бою“...

Та це-ж наша пісня... наше військо... наші прапори українські...

„Попереду їдуть старші отамани, — лунає пісня, — хто охоту має — хай йде з нами“.

Пройшли, а за ними йдуть другі, тай ідуть широкою лавою...

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася...
А ми тую, червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!..

Пройшли... і враз стало пусто й сумно за ними... Життя зробилось таким сірим, а темрява все темнійш... На другий і на третій день пройшло ще їх скілька відділів і почали розташовуватись по сусідних селах. Деякі курині везли обоз, рушниці й гармати... Народ ждав, придивлявся до нових гостей... і не знав, що й думать... Села Грузьке, Іванівка, Карлівка, Масляниківка, Олександрівка й багато інших прийняли в себе веселу, жваву, співочу стрілецьку громаду... Прийняли, бо мусіли, зі страхом великим, з їх отаманами, зі сотниками, з хорунжими, з четарями, з обозом і боєвою муніцією. Ті зажили в протяг усього літа мирним, дружнім культурним життям, неначе давні товариші й друзі. Неначе з роду в краю цім не було ніколи ні грабунків, ні грабителів...

Послані сюди, щоб нещадно карати винуватців, Стрільці намість того помагали людям загоювати ті рани, що темний люд завдав собі й усьому краю... Покути й кари за всякі провини тільки в снах лякали тих, хто почував який гріх за собою... Людий не брали на допити, не мучили, а поводилися з ними, як з нерозумними дітьми, що в незнанні своєму не відають, що творять...

З'організоване в одно ціле твердою дисципліною та спільним життям у протяг світової війни, Українське Січове Військо, оселившись на Україні й роздивившись навколо, що тут діється, взялось, негайно до праці. Незабаром серед селянства розійшлися чутки одні від других чуд-

нійші: вони вчать... вони лічать хорих... вони посилають своїх людий на роботу в поміч удовам і недужим... За все платять... Поводяться по-людськи з народом... Позаводили свої крамниці, дають селянам світло, роздають книжки... Щось нечуване тут робиться, відколи світ світом!...

І справді — чудне щось почало діятись, а особливо в психольогії й душі селянина... Селяне, які в силу історичних причин, у добру душу не вірять, які в кожнім інтелігенті бачать лиш свого ворога, і тут шукали — та не знайшли в цих людях неправди й лукавства проти себе... І врешті здались. „Добрі люди.. Хороші люди... Таких би нам більше, то не було б цього, що тепер коїться", — був загальний голос серед тутешньої людности.

Були три речі, якими новоприбувші з'єднали собі народ: учили, лічили й розважали... Не годували, бо в нашого селянина досить хліба, а розважали... А розвага для села в ці сумні часи, коли людина часто в розладі зі самим собою не знає, куди дітись, і другим злочинством заглушує перше, — розвага в ці часи більш має значіння, як хліб і награбоване добро...

З прибуттям сюди Січових Стрільців затихли по селах п'яні оргії та бешкети, затихли напади, злочинства та сваволя, замовкли дикі сварки та вистріли рушниць. Натомісць розлягалася тут лагідна мелодія стрілецької пісні та веселий сміх дівочий...

Під проводом отаманів стрілецтва, з участю знавців свого діла: артистів, малярів, співців і музик, позаводили вони виклади шкільної науки для дітий і дорослих, відчити та світляні картини, концерти, театральні вистави й народні гулянки.

Було створене спільною працею велике діло культури, що зацікавило й привабило до них усю околицю.

Що це за чорний величезний будинок на широкім, сільськім майдані, що світить величезними в стінах дірами її неначе мертвими очима лякає малих дітий, а всьому селу надає такий понурий вигляд?... Сумний це будинок і сумні про нього згадки в народі. Цей будинок, що домінує над усім селом, збудований з міцного каміння, протрівав століття, зоставсь тут ще з часів славнозвісного пана Аракчеєва. Казарма та разом і тюрма містить у собі все, що потрібне було для душі й тіла тодішнього селянина... „Военне поселення" було тоді скрізь заведене по степовій Україні і в цьому будинкові учили військової муштри й дисципліни. Але все не вічне на цім зрадливім світі, вічна тільки слава... Стіни почорніли від дощів і непогоди, дах розвалений від степових бур... Навколо мерзота й запущення. Гадюки, жаби та павуки випложувались там здалека від людських очий. Та ще в літку пастушки заганяли туди в полудень череду... Яка ж магічна, чародійна сила перетворила цей пустий майдан, цей понурий, сумний будинок у яскраву, радісну, живу картину? Прибраний, посипаний жовтим піском майдан, заквітчаний гилями дерев, оповитий вінками степових квіток, дім зі жовто-блакитним стягом на вершечку. — Що це?.. Колишня тюрма, — чи храм українського мистецтва, піднесений на руїнах дезпотизму?.. А людий скільки!... Пани селяни, військові, жінки, діти, молодь. Мало для всіх місця в середині. Майдан цвіте людським натовпом, як луг квітками. А діти обліпили всі щербини в мурах, як горобенята свої гнізда. Що їх цікавить тут, цю селянську й панську громаду, що зібралися ся сюди з око-

личних сіл і з города? Чи золотий прапор, що сяє на сонці, якого тут з роду не бачили?.. Чи портрети Тараса й Богдана, на кону вінками та стрічками перевиті?.. Чи згуки гимну: „Ще не вмерла“, що ллються з кону дужою хвилею, виконані спільним хором стрілецького гурту?.. Чи українське слово поривае їм душу що в усіх на лиці здивування і радість і сльози?..

— Де я?.. у колишній тюрмі, в пустці, що лякала мене, як чорний привид минулого, — чи в храмі краси, артизму й відродженя духа?.. Любов і талан перебудували цю казарму на справжній храм мистецтва.

Які думки, які порівнання встають у душі, в мозку під впливом оточення, в протяг художної деклямації, „Каменярів“ Франка або нових незвичайної краси галицьких народніх пісень... Чи сподівалась ти, нещасна підяремна степова Україно, небом і людьми забута, чи сподівалась ти коли-небудь у своїх убогих селах, у понурих цих мурах вітати таких талановитих гостий?... Учителів... Братів... Що прийшли сюди з единим лиш бажанням — не карати, а все, що людина має найкрасшого — серце, талан, знання — усе віддати на послугу тобі, рідний краю... Рідний народе... Я почувала це так яскраво, як і всі присутні, бо духа не спиниш... і сльози мимоволі текли з очий.

Селяни з великою охотою перебували на всіх, стрілецьких виставах. Од народу голці не не було де впасти, а тиша впротяг усіх дій, неначе в церкві.

Комедія Франка — „Учитель“, величезне зробила враження на сільського слухача „Сватання“ і „Пошились в дурні“ — загальний сміх, а в кінці сльози радості. Не так ще погано

з людською душею, коли вона така чула та вражлива на красу й людське страждання.

Доречі сказать треба, як театр зближає й єднає людей. Тут на цих виставах, усі — і пани й прості селяни — були неначе знайомі й рівні. І не почувалось поміж тими двома клясами ніякої ворожнечі. . А це як діється в часи, повні взаїмної зненависті, недорозуміння й обопільної кривди. .

Всеобнімаючий дух людськості, рівності й щирого братерства, справив це чудо. Хоч як розбещено людей по селах останніми подіями, але дух ладу й законності, заведений у Стрілецтві, та щирі й справедливі до всіх відносини, заімпонували народові. Сваволя затихла, злочинства не було, а старі гріхи остались не розслідуваними ще й досі... Та й навряд чи коли діждуться своїх безсторонніх суддів.

— На мене вже почались скарги й доноси, — казав мені один з отаманів Стрілецтва, — що я задто слабий для тутешнього селянства... Та на мою думку, в такі виключні часи повинні бути виняткові відносини, бо лихого злом не навчиш; а ще більше роздратуєш. Та й кожне зло не на одиницю лиш, а на все суспільство падати повинно. І так мушу тут лявірувати поміж принціпом і відповідальністю перед „висшими сферами“ за своє тут поводження а на ділі бачу, що я не помиляюся...

І справді — люди зразу якось підлягли владі новоприбувших і не ставили жадного опору новим запровадженям, зрозумівши, що вони не йдуть на шкоду народові. Між іншими взяті були під урядову опіку Стрілецтва всі парові млини в околиці, в яких експльоататори наживались і безконтрольно грабували народ. Була унормована плата за меливо та встановлений однофунтовий відсип з кожного пуда зерна для роз-

дачі бідним удовам і калікам. Народові дуже це вподобалося і всі без протесту віддавали свою лепту.

Доступність і відсутність гордості зробили швидко отаманів війська такими популярними серед селянства що до них посунули люди за порадою в усіх своїх бідах і пригодах життьових. Так народ оставлений сам собі в темряві, радий, коли йому хто хоче допомогти. Хату, де жив отаман, що неділі зрання обступали селяни ріжного віку і з усякими важними справами, в яких прохали поради й суду... Смішні між іншими були справи, які теж треба було полагодити, і про які сміючись оповідали люди: „Молодиця закохалася зі стрільцем і не хоче жити з чоловіком, а він морочить голову отаманові: „Помиріть нас ізо жінкою"... Та той засміявся, та й побалакав з ними, дав їм обом по чарці рому й сам випив, звелів їм поцілуватися та йти додому... А стрільця, щоб чужих жінок не зводив з розуму та з праведного шляху, посадив на сутки до арешту, і за кару звелів вивчити десяток найтруднійших пунктів стрілецького уставу"... Чи цей присуд правий і скорий був признаний усіма сторонами, і на як довго — не відомо... Але громадська совість була заспокоєна й діло кінчалося миром. Тому подібних скарг і судів на воловій шкірі не списати, бо ваш народ любить судитися й миригися і часто прощає на суді й запеклого свого ворога. Треба тільки вміти щиро війти в душу кожної людини й уміти промовити до неї нелукавим словом. Безперечно, це знання душі простого люду в висшій мірі присутне проводирям Українського Стрілецтва, бо без нього не могли б вони вести за собою тисячів молодих сільських юнаків, що покинули все й пішли за ними.

Хоч це був мирний час, час відпочинку після крівавих боїв, але праця в коші й у вишколі кипіла, дисципліна й порядок у всіх складних частинах урядування — зразкові. Бож без війська не має держави, а без карності немає війська — кажуть вони. Одначе дезертирства в січових рядах не видно, навпаки, — все більше й більше нових товаришів прибуває зі сільської й інтеліґентної людності.

Надзвичайно цікаві й характером, і своєю оріґінальною творчістю видання стрілецької літератури. Я в перший раз у житті мала змогу познайомитися з літераторами та з їх колективними літературними збірниками Збірник оповідань: „Червона калина" — девіз стрілецтва і „Крівавим шляхом Укр. Січових Стрільців" — містять у собі твори повні літературної вартості й глибокого траґізму обік веселих жартів і гумору.

Видатною рисою майже всієї української січової громади, поруч з її високою культурністю — це людяність і ніжність почування. Хто б міг думати, слухаючи їх повні юнацького запалу мрії, що це люди — загартовані в боях, що свій шлях від Карпат аж до Дніпра полили чужою і своєю кровю?...

Оцяж людяність і готовість іти на поміч усякому, хто її потрібує, зробила їм щирих друзів серед усіх верств громадянства, з якими вони стикалися. „Вороги на позиції, а тут ми всі люди — українці, руські, поляки, чи жиди..." Тим то познайомившись зо всіма колами місцевого суспільства, де тільки могли, провадили українську ідею, а завдячуючи своїй інтеліґентності, своїй артистичній вдачі, з'єднали собі масу прихильників серед мущин, не кажучи вже про жінок...

Загула вулиця, де проходило стрілецьке військо... Ожили степи від забутих згуків стародавньої пісні, зашуміли прапори й воскресла, ожила слава козача... І не одно зітхання, не одна щира думка, не одна щира сльоза пішла слідом за ними...

Ожив і заяснів наш хутір духовою радістю після довгих років самотности й забуття. Могила письменника, своїми й чужими забута, зробилася другою Меккою для культурних визнавців і прихильників його таланту. Родина письменника, що в цьому степовому закутку проживала самотно, здалека від людий і світа, зробилася центром уваги й піклування всіх січових гуртків. Чутки про могилу й хутір розійшлися поміж усім військом і мало не всі представники культурної Галичини мали за свій обовязок побувати на могилі й на хуторі. Вперше від смерті Тобілевича, прийшов на цю могилу такий великий гурт молоді... У перше полилися над могилою згуки народнього гимну... Бо через усякі причини імя письменника в Галичині далеко більше відоме й шановане, як у нас на Україні: — Там діти з молоком матері ту пошану й любов до серця приймають, а школа й життя те почуття ще більш викохують і усталюють... Тим то імя Тобілевича стоїть там поруч інших славних, якими має право пишатись українська культурна громада.

Після смерті отамана сцени, що вів свій артистичний гурт до культурної праці за признання прав для свого народу, — тут у цій хаті, за столом цим у перше сіли отамани справжнього українського війська, що вели свої кадри на оборову тих-же прав, і прямували до тієї ж мети...

Вони, ці вірні слуги свого народу, що для рідного краю покинули свої села й родинні гнізда, вони відпочивали тут, у цім тихім захистку ху-

тора, сотворенім думкою і душею артиста, вони відпочивали тут після тяжких бур і тернистого шляху... Не даремне розцвілися калинові алеї, рукою Івана Тобілевича саджені... Не даром виростав садок, у гору піднімались тополі, цвіли квітки, а ставок оточив вінок кучерявих верб... Вони дали хоч часовий захист від світової заверюхи карпатським орлам, що боронили народ свій від сов, крюків і шулік...

Богато прекрасних слів говорилось під низенькою стелею хуторського дому, богато чудових пісень почули ми тут знову, богато не забутніх мрій про долю майбутню України пронеслось по просторі широкого степу. І все минуло як сон, і розвіялось суворою дійсністю.

За чотири місяці пробування січовиків на Україні, ми всі бачили не буденніх людий, а якихось казкових лицарів, що задля високої ідеї, життя кладуть у жертву. Ми бачили всі можливі заходи, щоб збудити народ з вікового, камяного сну, щоб затлити в ньому вогник самосвідомости, національного й людського чуття. Школи, бесіди, відчити, театральні вистави, — все було енерґічно й уміло проведено в життя покинутого інтеліґенцією й забутого нашого селянства. І колиб не сила всяких супротивних течій, цей закуток степовий, за рік — два зробився б культурним осередком України, справжньою Запоріжською Січю, в дословнім і духовім розумінні цього слова.

— — — — — — — — — — — —

Засумувало Стрілецтво, покидаючи Україну... Засумовали старшини й увесь народ. Пережилися тяжкі хвилини прощання. Події останніх проводів не мож безо сліз згадувати... Провожали їх селяни з усіх сіл: верхами й пішки. Отаманові війська, якого селяни так любили зроблено справ-

жню овацію — урочистий похід в кілька-сот верхових, які зі своеї власної волі виїхали пращатись з отаманом і під згуки боевого маршу проводили ввесь поїзд до залізниці... ще раз гукнула їм стрілецька молодь на пращання: „Ще не вмерла Україна“ і „Червону калину“... — девіз козацький. Почулись промови; сльози, все заглушив боевий марш: „Слава, слава, отамане“, і гудки парозів. — Все злилося в один великий спільний гомін. Один по одному почали довгою стрічкою відходити військові поїзди. А коли вже затихли останні згуки пісні й останній поїзд замаячів віддаля стрічкою сірого диму, то зробилося так пусто й сумно навколо, як тоді, коли на вік минае щастя...

* * *

До дому вертались ми неначе з похорону. Тяжке передчуття гнітило душу. Степ надовкола здавався таким пустим і самітним, села такими сумними, хоча й заквітчані ще садками й густими стиртами хліба після гарного врожаю. Сонце заходило та своїм крівавим відблиском пожежі окутало небо й землю. У високості хмар видко було пролітаючий ключ журавлів, що прямували на захід та не швидко мали повернутись на Україну... Їх жалібне крукання наганяло ще більшу тугу! Летить звідсіля все вільне, шляхотне, що красою сього степу було. Зникае та сила, що давала цім селам зміст духового й культурного істнування, залишаючи серед осиротілої людности жаль і сум, а на втіху — низку спогадів і необхідність тяжкої праці для потреб мізерного буденного життя. І все враз зробилось тут таке сіре — і небо і земля і люди... Навіть оці вільні птиці тікають, покидаючи нашу безщасну Україну, де незабаром заверюхами лютої зіми будуть заморожені всі

кращі почування в людських душах!... Вони, оці вільні птиці прочувають запевне, що події, які тут мають статись, їм- синам волі, дітям рідного степу, не дадуть змоги жити спокійно, що дим пожарів і туман пролитої крови закриють їм світ сонця... що розпічнеться тут незабаром влада й панування хижацької зграї для якої не істнує святиня, яка все ламає на шляху своїм, лишаючи за собою лиш кров і руїни...

Отакі думки й сумні прочуття роїлися в душі, коли попращавшися з січовим військом, верталась я до свого хутора. Дорога, якою так часто відвідували нас рідні гості, здавалась мені якимсь пустим манівцем, без мети й значіння, мій дім і оселя — сумною пусткою, а все мое істнування від нині, таким безбарвним, темним і нінащо непотрібним.

Прочуття не забарились оправдатися. Що вважалось химерним привидом, лиховістною марою, те стало реальною дійсністю. Спогади перебутого лиха злилися в один страшний образ, в одно загальне почуття тяжкої кривди, зневаги й жаху. Щоб захистити себе від божевілля, визивались на поміч ясні спогади недавньої минувшини тай тим жилося. Як душі будилися знову перебуті й відчуті серцем враження, яких ані страховища життя, ані жах смерті — були, не всилі заглушити. Вставали помимо волі та свідомості образи й порівнання. О, не так склалась би і сторінка степової України, як-би дозволено було січовому стрілецькому війську тут залишитись! Не було б грабунків, руїн, пожеж і крови!

Думка летіла назад і переживала в друге світлі, незабутні враження і на душі ставало яснійше.

Мій хутір стоїть недалеко того села, де роташувався головний кадр Січових Стрільців.

УСС на могилі Карпенка Карого.
Під самим хрестом бл. п. Дмитро Вітовський,
пізн. секретар війни ЗУНР.

З нагоди наших близьких, сусідських відносин, я і моя родина мали змогу придивившись до тих відносин, як товариства між собою. так до окружаючої їх людности, завважити богато фактів і подій, які не часто бачити на віку доводить ся, які свідчили, що люди, що складали це військо, перше ніж стали вояками, були вчителями, письменниками, артистами, а передовсім були друзями й оборонцями прав простої селянської душі, заступниками свого народу.

Всі вони майже селянські діти. яким батьки їх хлібороби своїм потом і кровю ту освіту по школах і универзитетах для дітий здобували. Вони в Галичині аґітували по селах, вибіраючи послів до парляменту, орґанізували тов-а „Січ" у кождім майже селі й місточку, закладали „Просвіти", артистичні гуртки й були дома тією силою, духовою силою, що оживляе, будить і веде перед всему. Згуртувавшися в одно ціле під стягом і назвою стародавньої Запоріжської Січі, прийшли на Україну, як сини до матері, до якої здавна тужили!.. І не для забави військових пригод, не для веселих з товаришами гулянок, і не для слави побідного вояки. але щоб віддати Україні все, чим богата душа запального юнака та збудити народ України з вікового сну й защепити в його душі перші парости людської і національної свідомості. Хто тут коли небудь на цім степу широкім, відколи пани панами, цікавився життям народу?, бажав заглянути в його душу, збудити в душі селянина людські й божеські почування?! Хто?— до цего часу? Чи не ті, що будували для нього шинки й вязниці? Що мостили для нього единий вільний шлях що веде на той світ?!.. Хто тут, відколи світ світом, звертав коли увагу на стареньку бабусю, або на замурзаного, обідраного хлопчину? Хто тут коли небудь оточував похилу старість

піклуванням і любовю, а ніжний вік дитячий ласкою і добротою? Старі, як непотрібні, в самотині доживали віку — зімою на печі, а літом на призьбі, зятям і невісткам заступаючи часто світ сонця...

Якіж-то молоді юнаки оточують оті похилі, згорблені від тяжкої праці довгих літ постаті? Хто це закликає їх до себе в хату, ділиться чим Бог дав, напоїть і нагодує, і прислухається з увагою до кожного слова старенького дідуся, чи бабуні? В чиїх душах ота глубока старість збуджує любов і пошану до тієї життьової подорожі по тернистому шляху, яку кожна оця людина лишає позад себе, наближаючись до могили? — Цеж вони, наші рідні гості — діти одної колись-то країни, яка розірвана політичними бурями на протязі цілих століть, змагає до духової єдности, щоби знову злитися в одну нероздільну цілість, як дві рідні душі, розлучені невблаганою долею.

А діти? Хто тут коли, опріч матері, піклувався оцими маленькими пташенятами? Хто на степу цім напівдикім, де ані шкіл на своїй мові, ані жадних розривок дитячих не має? За щоденними турботами та працею, часто в матінок часу не має, щоб няньчитись із дітьми — і вони ростуть собі як дикі козенята, або як бурян у степу без ласки та привіту.—Отжеж коли прибули сюди січові гості, то на дітий, переважно на дитячий світ звернена була вся увага тих стрільців що були шкільними вчителями в Галичині, і використано всі можливі способи, щоб селянську дітвору до себе приєднати. Способи ці, такі невинні та примітивні, як цукорки, бублики, а згодом і книжки, але при щирості й умілості того, хто давав, робили добрі наслідки. В хаті, де жив бувший учитель галицьких шкіл М. бувало повно малого люду, а особливо що неділі, коли тимчасовий господар цієї хати чомусь-то завжди справляв свої іменини й частував

малих своїх гостий ласощами й маленькими дарунками, а всім Миколам роздавав по срібній монеті, що робило всіх, маленьких Микол гордими зі свого наймення і вони поважно сиділи за столом на почесному місці разом із господарем.

Це подобалось дітям — і хоча для рівности на другому бенкеті шановані були вже всі Немиколи, але радість від цього для всіх була однакова.

Привіт і щирість, яка виникала зі справжнього почуття любови до дітий, не залишилась без відповіді; серця дитячі, як квіти до сонця, відчинялись на зустріч своїм друзям, які тут, у цім глухім степу, творили для себе неначе родинне оточіння, живі інтереси, рідню, для України покинуту!

Тож недиво, що коли Стрільці не по своїй волі мусіли край наш залишити, то це було траґедією не для одної дитячої душі! Всі Миколи й Немиколи в протяг довгого часу місця собі не находили, зустрічаючи пустку там, де ще вчера було стільки чарівних для них несподіванок, як: музика, співи, театральні вистави, світляні картини та всі оці педагогічні засоби, якими користувались січовики, щоб хоч трохи розвіяти оту темряву, що на селі панує

Той примусовий виїзд був тяжким горем і для всього війська стрілецького. Кожен з молодих цих юнаків знаходив тут те, за чим тужив в постійних з місця на місце мандрівках обозового життя, — знаходив і серцем до нього прихплився. Тож сумували ті, що їхали й ті, що зоставались.

Коли переносишся гадками в оте недавне минуле, то серце окипає кровю зі жалю, що стільки було світлих надій на кращу будуччину — і як сумно все скінчилось... А скільки могил стрілецьких по всій Україні розсипаних! І скільки молодого життя згинуло марно в кривавій оцій завірюсі!..

В той час пробування січовиків на степовій Україні, лютувала серед людности пошесть гішпанки й забрала в могилу богато з них. В стрілецтві єсть пісня, яку скомпонував сумний ґеній творчости народньої, яка вилилась з наболілого серця страждущого галицького народу.

В пісні оцій почувается глибокий жаль, незмірна туга за покинутим без повороту краєм, чується крякання круків, жаль за молодими зломаними крилами, серед розхвильованого бурею моря!.. Пісня оця є заразом і похоронним співом, яким товариство віддає почесть памяті умершого товариша, проводячи його на місце вічного відпочинку. Того літа богато Січових Стрільців померло від пошесті, — то степи Херсонщини рясно прикрились їх могилами: люд Херсонщини часто вчував цей жалібний спів і прилучаючись до жалібного походу складав зі сліз своїх останню данину чести над труною молодих вояків. Люди памятають один такий похорон у Єлизаветі, коли ховали заразом скілька душ померших Стрільців.

Увесь город йшов за ними, свої і чужі плакали як діти під звуки того душу надриваючого співу. І той стрілецький гурт, в більшому аніж звичайно числі, прибув на хутір і могилу Івана Тобілевича, наче інстинктовно бажаючи сховатись під широкі рамена цего хреста від бур і негод житейського моря.

Прийшли як діти до батька на рідну для них могилу зі скаргами своїми!... Між ними був і момодий священник, що відправляв в городі обряд похорону. Був Дмитро Вітовський,—що опісля, по розпаді Австрії, при проголошенню злуки Галичини з У. Н Р. був першим галицьким міністром війни, були ще У., К., Г., Т., М., і богато інших. Перший раз, за весь час пробування їх у нашій околиці я бачила їх такими сумними — особливо звернули

мою увагу два молоденькі хлопці, наймолодчі либонь між стрілецтвом; — вони сиділи собі мовчки осторонь, обнявшись з моїми внуками, мало що від них старші, з таким-же ніжним, майже дитячим виразом лиця, тільки тепер захмареним тучою. То були два щирі друзі, що між стрілецькою громадою зрілих мужів, виглядали як дві віжні, пречисті перлинки вкряплені в тверду скелю ґраніту. Вони виглядали такими осиротілими з далека від своїх батьків, сестер і матінок... Хоча виявилось на великий наш подив, що один з тих хлопчаків був жонатий!.. Але покинув жінку й пішов битись за Україну. Як все це склалось? — незнаю, але тут серед Стрілецтва вони обидва своєю ніжною, щирою вдачею прибавлювали до себе всі серця.

Т. і М. щирі друзі всіх селянських дітий, товариші їх гулянок, бо й самі недавно з шкільної лави випущені. В кожну хату несли вони зі собою радість і добре слово й були для всіх бажаними гостями.

Домінуючою рисою характеру всего Стрілецтва була життя, радість і веселість.

Песимізм і зневіра не мали місця серед тих людий, поставивши перед собою високе завдання, непохито йшли до його здійснення. Перше, ніж прийшли на Україну, цілим рядом героїчних боїв на війні і в громадському життю, доказали хто вони, куди йдуть і за що змагаються.

Веселі були, не того що всьміхалась їм молодість і вабила чарівна весна життя, — але що вірили в святість і правоту свого завдання, і постановивши для Отчини вмерти, вміли яскраво й гарно жити, вміли вчинити зі свого життя чарівну казку; — а та відвага й байдужність, з якою зустрічали всяку погрозу смерті, чинила з них справжніх героїв довгу і честі. А хоча на вівтарі цієї прекрасної казки згоріло богато

людських серць і сліз жіночих і дитячих пролилось богато тих всіх маленьких Микол і Немикол, проте, це не зменшило ані на йоту краси тієї блискучої, хотяй і не довгої життьової поеми.

Тепер, коли по упливі оцих майже двох років, стало мені відомим, яка доля Вас спіткала, серце обливається кровю, що богато з вас, дорогі мої гості, вже не має на світі !..

Пригадую все й бачу ясно ваші постаті, неначе ми розійшлись лиш учора. Бачу ваші ясні, життям ще не поорані обличчя на тих гулянках, що ви впоряджували для всієї людности й разом з дітьми веселились як діти. Бачу вас сумними й поважними на могилі Карпенка Карого, бачу на хуторі за товариською бесідою, бачу вас на коні театру, в концертах і виставах, виконуючих безсмертні твори Мозарта й Венявського! І в танку веселім я бачила вас, в гуцульському танку верховини, то так же виразно уявить собі можу постаті ваші перед лицем смерті, в огні боєвім, з прострелиними наскрізь грудьми, уміраючих на піску кріавому Наддніпрянщини.

Де ваші могили?

Не пощадила вас куля ворожа, як не щадить вона нічого, що святе й чисте на нашій нещасній землі!

Колись то може безсторонній присуд історії запише імена ваші поміж героїв, величних борців за волю нашої країни!.. Колись то може і вдячне суспільство згадає вас і заплаче зі жалю над вашим так траґічно розтоптаним життям?..

А тепер...

Слова безсильні, щоб з'ясувать той безкрайній сум і жаль, що обгортає душу під впливом тих страшних, нечуваних крвд, які заподіяла вам лиха доля!..

Куди тікати від страховищ нашого життя?

Де сховатись від пекучого болю і туги?

Серед дорогих тих могил, серце людини стає одним великим цвинтарем, де поховане все, що було ясним життя проміннням, його радістю і надією!. І серед тієї безпросвітної ночі миготить один лиш маленький вогник надії, що не все ще загинуло на Вкраїні, що може ціною отих великих жертв, ціною безвинно пролитої крови окупиться святе діло визвоління нашого краю, нашого народу?!...

* * *

Образи... образи... образи...

Коли згадаєш усе, що коли небудь доводилось читати й чути про стародавні традиції Запорожської Січі, то мимохіть родиться порівнання поміж тим давним військовим товариством і сучасною стрілецькою громадою.

В загальних рисах їх військової орґанізації богато є спільного, тільки в більше мягких і культурних формах ті запоріжські форми виявляються. Головні основи й підвалини того лицарсякого ордену мають, без сумніву взірцем стару Січ. Ота безмежна любов до України, до волі, до народу, готовість для него жити й умерти, байдужність до видимої смерті, братерські відносини до товаришів, безжурність і привітливість, терпеливість до всіх станів і клясів, у виконанню своїх обовязків, роблять їх справжніми лицарями чести без скази й докору; — а коли додати, що кожен із них є ще й не аби яким артистом співаком, чи музикою, то не трудно повірити, що не одна на Україні за ними плаче, як це в одній пісні стрілецькій співається.

Суворі звичаї Запоріжської Січі забороняли либонь козакам женитись. Тут-же в цій справі не

було таких невблаганих, твердих постанов, і коли хто небудь з вояків не дуже войовничого духа завважив, що розминувся зі своїм призначінням, покидаючи шило й дратву, або міх ковальський для військової слави то з хвилиною, коли він зрозумів свою попитку, ніхто не спиняв його на шляху.

Бували випадки, що вояк уцілений в саме серце стрілою Амора — здавався у вічний полон до богині любови, але за це його ані судили, ані карали. Також бравим воякам не ставлено перепон і вони хоча й поза сферою боевого огню, на шляху своїм заквітчанім лаврами Гимена, зустрічали можливості іншої війни; хоч не крівавої, але впертої, з тещею, тестем, з дядьками, тітками, зовицями і ятрівками, а час від часу й зі жінкою...

Таким чином убуває один не дуже хоробрий лицар, а селу прибуває один хліборob, швець, чи кравець, чим там уже Господь його наділив по його професії.

Весілля відбувалось у коші, весь стрілецький гурт брав у ньому участь, бояринів і дружок було як маку — і всім було весело.

Богато отак поженилось і осталось на Україні зі жінками Двох женилось у близькому від нас, селі — Новоселівці один швець, а другий кравець і живуть дуже добре.

Без жадного сумніву, що тужать вони за товариством, за ріднею, за військовими вражін, нями, та жінка й діти — маленькі стрільчинята- — не дають їм змоги й часу дуже сумувати й довго думати. Ремесло їх хоча й не дуже поетичне, але всім людям потрібне й дуже шановане, бо швець хоча й сам без чобіт ходить, але має право бути гордим з того, що все село ходить в його чоботях.

Стрілецькій молоді не трудно було познакомитися з молодими дівчатами й хлопцями в селах.

бо розмістившись по хатах, допомагали господиням в хатній роботі й на полі, а в вечері збирались на сільському майдані, де співали, танцювали й дуже весело бавились.

Хоч богато празників в святцях і календарі, але в життю людському їх дуже мало. Такий червоним олівцем підкреслений день нічого не говорить серцю сільської людини... він не зміняе трибу буденного життя, часто люди не знають, що зробить з цим вільним від праці часом, самі не знають чого сердять ся і до всіх чіпляються, щоб збить бучу та звести на сварку. По хатах найбільше в дні празникові, особливо після лишньої чарки самогону, трапляються всякі несподівані суперечки, непорозуміння, часто замасляні вишкварки одно другому осою лізе в вічі... Бо то чи не даремне прислівя народне каже що: „Бог дав свято, а чорти сварку та бійку“. Кажу до цього, що побут на селах прогнав празникову оцю нудьгу, — і кожне свято чи неділя були справжнім святом, залишаючи по собі вражіння не лише від лишньої чарки й помятих боків, але будили почуття зовсім відмінного характеру.

Люди мені оповідали, що коли в неділю стрілецький хор співав у церкві підчас служби божої, то народу бувало так богато, як на Великдень, коли святять пасхи. Або коли в школі відбувались відчити з історії минулого України, то людий теж бувало богато, а коли в вечері грали яку комедію чи драму, то половина народу мусіла за браком місця стояти за театром і заглядати через шпари в досках, і доспівувати собі в своїй фантазії те, чого око не-добачило, а вухо не дочуло... Не кажучи вже про те, що в кожну хату такий гість вносив зі собою частину свого світогляду, своєї душі.

Старшина добре дбала, щоб Січовики не чинили населенню жадної кривди, щоб за кожну дрібницю платили. Це породило довіря і добрі відносини. Селянин не поважає того, хто хоче його використати навіть у дрібницях, не поважає й тих, хто хоче йому все задурно дати. Любить золоту середину та справедливість.

Такі дивовижні події в селі породили серед населення велике зацікавлення і силу всяких розмов. Навіть старі йшли дивитись на дива, про які зі запалом оповідали діти й дівчата. Про одну таку народню гулянку, на яку зійшлась і з'їхалась вся околиця, нехай розкаже своїми словами баба Варка, бо вона про це любить оповідати всякому, хто хоче слухати: „Було колись, як я ще дівчам малим була, то памятаю, що наші пани в оцім садку теж улаштовували гулянки з танцями, з музиками, огнями й усякими дивами. Але на них одні лиш великі пани бували, а ми діти, хлопці й дівчата не мали права навіть через шпарки подивити ся, що там робилось, бо панські фурмани батогами проганяли нас із під тину, щоб трави не толочили. То ми з плачем йшли до дому, та лиш у сні нам опісля ввижались оті доріжки тінисті, жовтим піском посипані, оті кружала огненні, що ріжно-барвними миготять іскрами. оті пишні гості, що як білі ангели по раю отут похожали... в дорогому вбранні, у золоті!.. і здавались ми самі собі такими бідними, такими нікчемними і нікому непотрібними в своїй темній нужді, що аж нам серце краялося зі жалю, що немає на світі правди!... А оттепер, як бачите, наш сон та явою зробився — і ми тут як люди, всі рівні в оцім садку. Не стало панів, та й немає їх прислужників та льокаїв з батогами.

Ось і мене й онучат моїх запросили, спасибі їм, бо я хоч і стара, а люблю послухати, як музика

грае, та ще отак гарно, по нашому, люблю подивитись, як молоді гуляють та веселяться. Здаеться і сама пішла-б з ними в танець, як-би не соромно, що люди будуть сьміятись!"

— Та ще колиб хто підніс вам добру чарку, бабусю? — питае хтось із присутних.

— „Е, ні! я дала зарік до віку її не вживати, то до цього ніхто мене не намовить! Мої хлопці Січовики, які стоять у мене на кватирі, подарували нам пляшку рому й вина, але я його не пю, бо не годиться на старості літ ломати слово. От уже мого старенького, то спасибі їм — частують і за стіл поруч зі собою сажають. Дуже добрі хлопці, дарма що вчені. Гріх сказать, не лукаві люди, — і не горді. Від коли вони живуть у нас, — ми лиха не знаем зі своїм старим. І поможуть і поділяться з кожним, всім, що мають. І внуків моїх так до себе приманили, що вони й про свою хату забули. Все якісь книжечки їм читають, та коники вирізують, та пісень учать, — веселі хлопці! Ну, за те-ж я їм часто й обід добрий зварю, який вони тільки у своеї рідної неньки їли, бо я в дворі в панів була, то вмію зварити." І тут думки та крамовність бабусі звертали в бік кулінарії з часів далеко минулого, але видимо сполохані якимись привримп привидами, знову до сучасності вертались. А слова її лились, лились, одно оповідання, поперемало друге, а все зводилось до основного мотиву — яких їм Господь послав гостий в ті часи такі сумні й неспокійні.

Опріч цих світлих, веселих спогадів були запевне в життю стрілецького гурту риси більш темного, негативного характеру, які в той, чи інший спосіб на сільське оточіння впливали, бо прецінь і на сонці е плями... але про них я нічого не чула й не тому, що не хотіла слухати — ні, попросту не чула і край. Нехай собі хто хоче!

так про це й міркує. Можливо, що та сума зла, яке перебувало на селі підчас екзекуцій і всяких карних експедицій чужоземної влади, чинили оці малі хиби чи провини майже непомітними для населення, коли вони були. А може статись, що сума добра, яке внесли Січовики в село своїм з людьми поводженням, теж непомітними чинила ті якісь випадкові вибрики молодості. Таким чином добра слава переважила, і лихій не було до чого тут причепитись.

Що-ж тичиться до слів бабусі, то памятаючи, що глас народу — глас божий і нікому не вільно ним гордувати, — належить їм дати певне значіння і вагу, а маючи на ввазі, що ця людина вихованна в суворій школі життя, позбавлена з'за малоду всяких естетичних радостий кріпачка, потреба вважно її вислухати. Дивно те, що на старості літ її душа прокинулась враз під впливом того молодого гуртку, співчувала їх радощам, переживанням і сердечним драмам, які проходили передню, яких була свідком, а після їх виїзду з тугою серця оповідала, як справжній поет, чужі та свої почування несподіваних оцих подій.

„Думала: вже помру, й нічого доброго до смерті на світі не побачу!.. А от привів Господь жить із добрими людьми. Вони тебе ані на сміх не здіймуть, ані не ошукають, ані на твоє добро не позаздрять, як це тепер всюди на світі робиться, що ні до старого. ні до святого не має пошаноби!“

Вона проста, не вчена жінка своєю чулою душею оцінувала ту високу культуру духа, яку несли із собою молоді Січовики й сама того не тямлючи, була їм живою реклямою, живим рукописом і яскравою ілюстрацією тієї поеми життьової, яка склалась із відносин Січовиків до села та всієї округи.

О, колиб у протяг цих двог останніх літ крівава довбня большевизму не важила над долею України й не зруйнувала до щенту всіх духовних цінностий народу, то за приводом інших культурних країв, мали-б ми вже по селах і школи й театри та зразкові господарства.

На хуторі письменника Івана Тобілевича, мав намір оселитись гурток інтеліґентної галицької молоді, збудувати тут школу, театр, лікарню, увійти в близькі стосунки зі селом, мати вплив на громадські діла, — одним словом: був намічений весь плян такої робітницької спілки, про утворення якої мріяв Іван Тобілевич, коли писав свою драму „Понад Дніпром", коли тут закладав свою оселю і коли намовляв селян, братів своїх і артистів до утворення отакої культурно-господарської спілки.

Тепер тільки, після його смерті, його бажана мрія мала здійснитись, за помічю і старанням тих духовних його синів, які виховувались під впливом народницьких ідеалів його літературної творчості.

Такі завдання, які носив у серці свойому Мирон, або Бурлака — друг народу, знаходили відклик у душах галицької молоді, наповняли їх гарячим бажанням служити народові, „щоб полекшить ту біду, яка на селі панує і прокласти селянам шлях до кращого громадського й культурного життя". Ця висока мета, близька серцеві Івана Тобілевича, незабаром мала бути осягнена та вдягнена в такі форми спілкового життя, якіб дали змогу злитися зі селянами в одну нероздільну корпорацію працьовників і які задовольнили-б потреби кожної людини — практичні, естетичні й моральні. Що-б утворити такий культурний осередок, треба було-б не мало праці, часу й коштів; але все для цього було фаховці й капітал і бажання працювати; бракувало тільки незалежності й свободи. — Бо Україна не мала

права признати Галичину своєю сестрою і спільно з нею стати до відбудови своєї зруйнованої хати.

Одним чиїмсь-там військовим наказом „рушать!“ був знівечений весь плян чудової будівлі й відсунув діло культури на безліч років. Сувора дійсність заговорила своєю жорстокою мовою і покликала тих працьовників ідеї добра та спокою на поле смерті, де більшість з них полягла в крівавих боях, або повмірала від тифозної пошесті по всіх лікарнях і поза лікарнями всієї Наддніпрянщини й Румунії. Одна тільки невелика частина з них лишилась, яка опинившись у траґічному становищі, серед двох ворожих армій, білої і червової, як той утлий човен серед крижаних скель, боролась до загину й розбита, розпорошена по всіх військових частинах, по всіх своїх і ворожих таборах, з тяжкою тугою переживає ці страшні часи руїни, згадує ясні свої дні і мріє про тихий десь захисток у рідному краю.

До вас звертаюсь усі ви, ті, що жили тоді на степовій Україні і що хату мою одвідували на хуторі. Всі ви, яких помилували ще невблагана рука смерті, де-б не були ви, в якому-б ви таборі не опинилися, молоді, дорогі мої гості! Знайте, що й до нині сумує за вами село, куди внесені вами перші проміння національного почуття та освіти і вся інтеліґенція степової України, яка опинившись тут у безнадійному становищі, серед збаламученого люду, серед моря національної ворожнечі, від вас дожидала помочі, маючи на увазі ваш військовий досвід і моральну дисципліну. Знайте, що стрілецька ваша пісня не забулась іще й досі лунає в душах слухачів ваших, що й дівчатка маленькі навіть їх співають, навчені своїми старшими сестрами та братами.

Нехай відомо вам буде, що тужать за вами й сумують степи України, що стогнуть під копитами чужинного війська... що плачуть столочені ниви й нишком гомонять з буйними вітрами про ту тяжку трагедію вашого життя, що немилосерно так посміялось над святими вашими бажаннями, не давши ні одному здійснитись!...

Нехай відомо вам буде, всім тим, кому на цім залежить, що дожидали ми вас, рідві гості і на зустріч вам готовили вінки з квітів і колося... а діждалися тих, кого не ждали й бачить до віку не хотіли-б!... І коли чорна зграя хижаків опанувала наш край, як та несита хвиля, змітаючи все на своїм шляху, то нікому було захистить і боронить нас... Що даремне плакали сестри й матері, коли мордували їх синів і братів, коли грабували їх добро...

Знайте, кому на цім залежить, що не має вже тієї хати, тієї оселі, що вас так радо вітала під своїм дахом... нема вже хутора Надії! Що осокори й верби, які привітливо так назустріч вам шуміли, — вже більше не шумлять своїм буйним гиллям!... Зрубані немилосерними сокирами хижаків, що не знають для краси пошани, — чорними стовбурами оповідають сумну історію насильства, яке тут чинилось підчас вашої відсутності... і що живими ми остались серед руїн, лиш на те, щоб наше безрадісне життя доповнювало картину загального знищення і великої руїни краю.

Але знайте й те, що хоч злая доля забрала в мене все й викинула мене з родиною в темний вирій життя, проте не вбила в душі й памяті тих радісних хвилинок, що як зірки в темному небі світитимуть мені до кінця віку. Бо коли багацтво й матеріяльні добра забезпечують фізичне істнування людини, то так само віра

в людську шляхотність не меншим скарбом душі і хто має той скарб, до смерті не буде бідний!...

Отжеж на решту тих днів сумних, яким доля поскупила сонячного проміння, в душі моїй збереглись згадки, що мають ясність і тепло сонця... і чим життя буде темнійше, тим яснійше буде їх світ!...

Не довго прожили ми разом, рідні мої гості; але за цей час короткий, протягом одного літа ми збратались з вами та душею поріднились, — і та щирість, з якою ми відносились до вас усіх, з якою ми вітали вас на хуторі, не швидко затреться в памяті вашій бурями „моря житейського".

Навпаки, я певна, що чим бурі ревіли страшнійше, чим темнійшими наше небо закривалося хмарами, тим милійшими ставали спогади, тим яснійші образи недавньої радості й спокою...

І серед всіх тяжких життя нашого обставин, одна сумна радість наповняє душу, що зі мною разом тужать за вами всі добрі, чесні та шляхотні, що в дійсності вашій уміють цінувати всю вагу саможертви, подвиг героїзму, який вас юнаків і мужів зневолив іти на неминучу смерть і страждання і який зробив з вас, в силу нечуваних обставин, справжніх героїв-мучеників, що боролись за волю України!

До вас справедливо стосуються слова поета: „Ми щиро йшли, у нас нема зерна неправди за собою!" Так, ви щиро йшли. Ви бажали нести життя своє на вівтарі Отчини і ждали лиш слушного часу, щоби вступити в бій зо всіма темними силами, що сковують долю України. Тих сил оказалось більше ніж піску в морі, чужих і своїх... Серед темного, збаламученого,

озвірілого люду, серед хмар хижаків, що довкола вас обступали, ви полягли в нерівнім бою... і згинули марно! Вся трагедія галицького війська живо малюється передімною... всі надлюдські жертви й поневірання. Із стотисячної Галицької Армії — ледви десята частина осталась!... Десятки тисяч полягло в крівавих боях, а решта погибла від пошесті без рятунку й помочі... навіть ховати їх не було тут кому... і ті що для України покинули все, віддали все, тут уміраючи, здалека від родини, від рідної Галичини, тут на землі України, не знайшли навіть чесної козацької домовини й чесної могили, — і тіло їх ніким не оплакане волочили собаки, по ярах Поділля!! Яким тягарем ця правда гнітить душу! Але побіч всіх оцих жахливих подій — єсть ще одно, що не менше боляче вражає душу — це той сум і жаль, що чується в кожному слові Січових Стрільців і галицьких вояків, що якимсь чудом вийшли живими з цього пекла огню й зарази. Вони знесилені та знеможені в тяжких бойових трудах, після перебутих тяжких мук і поневірання, мають право думать, що українське суспільство осталось байдужним свідком тих надлюдських з'усиль і безпримірних жертв... що в цім краю не знайти їм місця й поля, деб чесно приклали свою працю... Що якимись чужинцями, нікому непотрібними, почувають вони себе серед городської маси, яка ними зовсім не цікавиться... А побіч цего, в відносинах певних кол свідомого громадянства, чується певна нотка недовіря, яке чинить неможливим духове єднання й можливість спільної громадської роботи.

Про цей жаль свідчить сумний вірш Левка Лепкого, який ввесь час ділив з товаришами тяжкі хвилі кровавої цієї епопеї і ось він, той

вірш, який красше від мене з'ясує той гіркий й безнадійний настрій розпачі, що опанував неполохливі й веселі досі їх серця:

Ми йшли, кровавились в боях...
Мережали надії, —
Гриміла пісня по ланах!
— На бік недоля, сум і жах!
— Рожеві були мрії!

Ми йшли, кровавились в боях...
А все для України!
Гроби чорніли по степах...
І нісся сум, і нісся жах...
І з нас остались тіни.

Не вертали у вінках
В лаврових, як герої...
Не маяли хустки в вікнах
І не вітали по хатах
За труди і за бої...

А як скитальці, як ті пси
Вертали на останку...
Важкі найшли на нас часи —
З зарання ранньої весни,
Мабуть і до останку.

І хоч до віку покляли
Тверді ломати скали...
Надії, мрії завели...
Ковали... гинули... гнили...
— А трупів пси з'їдали!..

Яку трагедію пережити треба, скільки бачить кривд і горя, щоби з країни радісних мрій, високих ідеалів спуститись на роздоріжжа безна-

дійності й розчарування... Але це не було-б таким болючим, коли-б після всего, що пережити довелось, не доводилось чути то тут, то там слово: „зрада“ і „зрадники“ по адресу оттих чистих серцем людий!!! Ці страшні обвинувачування слова, яких ніхто не провірив і не довів фактично, кладуть тяжкий камінь відповідальности на все українське суспільство; бо зрадою називається те, що чиниться зі злою волею, на загибіль краю. А тут тієї злої волі не було! Навпаки, Галицьке Військо, оточене зі всіх боків ворогами, почуваючи, що Україна гине й воно з нею разом, стиснуте як у лабетах ворожими масами, проти своєї волі мусіло кидатися з табору в табор, щоб приспавши чуйність ворогів, переждать як небудь ту оргію душегубств, а коли прийде слушний час і ворог сам себе знищить, тоді вдарить на нього зі всіх фронтів. Мені почувається велика правда в словах одного з проводирів стрілецтва, який творив їх історію і який в цей спосіб характеризував і освітлював дійсне значіння цих трагічних подій.

Колись безсторонний присуд історії скаже в цій справі своє рішуче слово. Але й тепер висока справедливість, яка повинна керувати громадською думкою вимагає, щоб тим, що на плечах своїх винесли всю страшну вагу непосильної боротьби і несуть ще й досі кару не за свої гріхи, — була дана змога чесної і корисної праці на теріторії того краю, який вони полили своїми слізми й кровю, який підносили морально та збуджували національну свідомість простого люду, переливши в його мозок розуміння правди, а в серця почуття краси й волі.

Висока чеснота, — державна мудрість і безумовна справедливість представників двох ча-

стин одного народу, з'уміє загоїти ці крівaві рани, вирівнати й нагородити кривди, які заподіяли важкі обставини бурхливого часу й осяє будуччину їх світом заслуги, радості й пошанобя.

Бо є духовні перемоги, моральні побіди, які не значуться численністю взятих трофеїв чи військової добичі, або кількістю полонених, але такі, що на вазі світової історії значать більше і нахиляють чашу перемоги не в бік побідників. Галицька Армія знищена й розбита, як бойова сила, ворогами й пошестю, де й як могла, воювала з людською темрявою, озвіренням, несвідомістю, була заступниками простого люду, збудила серед селян патріотичного духа і тим самим зготувала шлях до прийдешньої побіди правди й волі!

І я маю глибоке пересвідчення, що в вільній Україні не згине добра ваша слава, що ваші перед Отчиною заслуги не пропадуть за дармо! Що кожна крапля крови вашої на вівтарі волі пролита, зродить серць палких міліони, цілі легіони местників, які встануть на оборону покривджених прав свого народу, во імя вселюдських ідей рівности, волі й братерства!

І для того ми всі, українські громадяни, що переживаємо нині страшну добу загальної байдужости, руїни й зневіря, ми, що були живими свідками ваших святих змаганнів, — ми маємо право й обовязок сказати: „Gloria victis!“ А за нами мусить сказати весь світ і всі прийдешні покоління: „Gloria victis!“

Побореним слава! . . . .

. . . .

Але життя не спиниться у войовничому свойому поході... ворожі сили як чорна галич,

летять в небо України.. Тож незабаром мусить настати час, коли на один великий поклик бойової сурми все українське військо знову злетиться, як орли на поклик матері і знову стане як один до праці, щоб останній раз поборотися й закріпити волю. Цього моменту жде ціла свідома Україна!

Ця велика роля, яку ви відограли на арені світових подій, ще не мала свого останнього акту, ця трагічна пісня, яку ви виспівали на полях Галичини й України, ще не мала свого фінального акорду! — Він мусить бути величній! Ще не скінчена ваша роля! Ще перед вами велике море діяльности, боротьби й праці! Але тепер в ці страшні часи руїни, всі ви, що відбившись від гурту, втратили крила мужности й згасили надію в серці, — не дайтеся спровокувати темним силам провокаторів і саботажників, що вас, зламаних життям, бажають звести на роздоріжя!... Не дайтесь їм! Бережіть в душі, як святиню, високі ідеали Рідного Народу! Високо підіймайте в гору свій стяг лицарський, щоб не збруднити ні однією пилинкою його небесно-соняшного цвіту!

Київ, 1920 р.

Видання Червоної Калини

Ч. 7.